

Клименко Н.П. (Київ)

ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНО- ПРОСВІТНИЦЬКОГО РУХУ В ГАЛИЧИНІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті висвітлено політичне та соціально-культурне становище західноукраїнських земель у кінці ХІХ – поч. ХХ ст., виділено особливості національно-культурних процесів та рухів. Розглянуто характер та специфіку діяльності культурно-освітніх закладів та політичних організацій, метою яких було самостійне політичне та культурне життя.

Західноукраїнські землі у кінці ХІХ ст. перебували у складі Австро-Угорської імперії. Природно, що культура та освіта цієї території розвивалась у межах згаданої держави. Останнім часом з'явилася тенденція до певної ідеалізації суспільних і національно-культурних відносин періоду Австро-Угорщини. Достатньо зваженого й обґрунтованого погляду з цієї проблеми притримувався О. Добжанський, який наголошував, що «Австро-Угорщина – величезна імперія, де під скіпетром проживали десятки народів Європи. Це примушувало її правителів постійно тримати у полі зору складні і надзвичайно заплутані проблеми міжнаціональних відносин. Було зроблено чимало позитивного, такого, чого не знали інші держави. З іншого боку, в державі діяли потужні політичні сили, які тяжіли до утвердження німецького духу, онімечення всього громадсько-політичного життя»¹. Та незважаючи на це, як зазначає Я. Грицак, «конституційний лад австрійської частини Габсбурзької монархії дав змогу викристалізуватися українській національній свідомості й розвинутися організованим формам громадського життя»².

У 1867 р. внаслідок австро-угорського компромісу, Австрія перетворилася в дуалістичну Австро-Угорську монархію. Галичина і Буковина ввійшли до складу Австрійської частини імперії, а Закарпаття – до складу її Угорської частини. Стосовно Галичини австро-угорський компроміс доповнювався польським компромісом, який розширив політичні права поляків у краю. За умовами компромісу намісник Галичини обов'язково мав призначатися з числа польської аристократії, а у Відні польських інтересів мав пильнувати окремий «міністр для справ Галичини»³.

Реформа 60-х років остаточно закріпила за польською елітою монополію політичної влади у Галичині. Ця монополія забезпечувалася системою виборів сеймових послів. Посилення польських позицій у Галичині супроводжувалася розколом в українському таборі. Частина національно-патріотичної інтелігенції, зневірившись в одержанні політичних поступок для українців від Австрії, стала дедалі більше орієнтуватися на підтримку Росії. Вона підтримала концепцію «єдиного общеруського народу», до якого входили нібито жителі Східної Галичини, Північної Буковини, Закарпаття. Представників цього напрямку називали «твердими русинами», пізніше – москвофілами, або

¹ Добжанський О.В. Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – С. 113.

² Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ-ХХ ст. – К.: Генеза, 2000. – С. 188.

³ Красівський О.Я. Польсько-українські відносини в Східній Галичині в контексті польської національної політики (1918-1923): Дис. ... д-ра іст. наук / Ін-т політичних і етнонаціональних відносин і політології НАН України. – К., 1996. – С. 67.

русофілами¹. У середовищі останніх верх взяла думка, що «краще втопитися у російському морі, ніж у польській кабалі»².

На початку 60-х років під впливом творів Т. Шевченка, П. Куліша, М. Костомарова на протигагу москвофільству серед українців Галичини виникає народовський рух, який ґрунтувався на самоутвердженні та визнанні єдності галицьких і наддніпрянських українців.

Соціальною базою народовського руху були незгодні з москвофільством студенти, учні гімназій, адвокати, вчителі, лікарі, письменники, священики³. Спочатку народовський рух існував як мовно-літературна течія і не відігравав помітної політичної ролі. Його діячі працювали в основному на культурно-освітній ниві. З ініціативи народовців у 1862 р. у Львові почав виходити перший у Галичині часопис «Вечерниці», невдовзі – журнали «Мета», «Русалка», «Правда». Згуртовані навколо «Правди» українські діячі створили у 1868 р. товариство «Просвіта», яке мало велике значення у культурно-освітньому житті галичан⁴. З ініціативи В. Барвінського у 1880 р. народовці почали видавати газету «Діло», яка з 1888 р. стала щоденною⁵, і на сторінках якої народовці повели рішучу боротьбу за українські маси. Молода інтелігенція, за словами І. Франка, почала «...вияснювати собі програму діяльності, вияснювати свої відносини до поляків, до власного народу і його потреб»⁶.

Треба зазначити, що народовський рух був ще слабким. Бракувало політичної структури, яка об'єднала їх після розпуску Головної руської ради. Про його слабкість наголошує у своєму дослідженні О. Красівський, який підкреслив, що «їх слабкість засвідчили результати виборів до австрійського парламенту 1873 р., де народовці не одержали жодного місця»⁷. І все ж, незважаючи на політичну й організаційну слабкість українського руху, ліберальне політичне життя в Австрії сприяло тому, що він міцнів і розвивався.

Неабияку роль в еволюції українського руху у Галичині відіграв М. Драгоманов. Вивчаючи національно-політичне становище в краї, він намагався вплинути як на народовців, так і на москвофілів. «Місія Драгоманова», за словами М. Грушевського, вивела «українців з манівців провінціалізму і опортунізму на широкі шляхи світового культурного руху і змусила орієнтуватись на перспективи загального політичного і соціального визволення»⁸. Власне, М. Драгоманов став творцем нової радикальної течії в українському національно-політичному русі.

Під впливом М. Драгоманова сформувалася ціла генерація молоді інтелігенції, яка започаткувала у другій половині 70-х років радикальну течію в українському національному русі, представниками якої були І. Франко, М. Павлик, О. Терлецький, М. Бачинський, Є. Желіховський та ін. У часописах «Громадський друг», «Дзвін», «Молот» вони порушували важливі проблеми суспільно-політичного руху, польсько-українських взаємин.

Важливе значення мало створення 24 жовтня 1885 р. Ю. Романчуком та О. Огоновським Народної ради – першої політичної організації народовців, що виступала

¹ Петровський В.В., Радченко Л.О., Семененко В.І. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі. – Харків: ВД «Школа», 2007. – С. 245.

² Історія України / Керівник авт. кол. Ю. Зайцев. – Львів: Світ, 1996. – С. 202.

³ Черногора Ф. Письмо народовців руських до редактора політичної часописі «Русь» яко протест і меморіал. – Відень, 1864. – С. 15.

⁴ Нарис історії «Просвіти». – Львів; Краків; Париж, 1993. – С. 15-16.

⁵ Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців (1772-1880). – Відень, 1916. – С. 16.

⁶ Франко І. Ukraine ingredenda // Вивід прав України. – Нью-Йорк, 1964. – С. 129.

⁷ Красівський О.Я. Польсько-українські відносини в Східній Галичині в контексті польської національної політики (1918-1923): Дис. ... д-ра іст. наук. – К., 1996. – С. 67.

⁸ Грушевський М. Місія Драгоманова // Україна. – 1926. – Ч. 2-3. – С. 3.

на захист прагнень українців до самоутвердження, наголосивши на національних відмінностях українців від поляків та росіян¹. У її політичній програмі, прийнятій у 1886 р., висувались вимоги національно-територіальної автономії для українців Австро-Угорщини та поділу Галичини.

На хвилі національного відродження у Львові виникає «Товариство ім. Шевченка», яке підтримали народовці. 11 грудня 1873 р. галицьке цісарсько-королівське Намісництво затвердило його статут, хоча перші загальні збори відбулися ще 4 червня 1864 р.² Задумане як осередок розвитку української мови та літератури – «спомогати розвій руської словесності», товариство поступово перебирало на себе роль лідера у формуванні української науки, перетворювалося в першу новітню українську академію наук. Переломним для товариства був 1892 р., коли воно за новим статутом трансформувалося в «Наукове товариство ім. Т. Шевченка (НТШ)», головним завданням якого було «плекати та розвивати науку і штуку в українсько-руській мові, зберігати та збирати всякі пам'ятки старанності і предмети наукові України-Руси»³.

Особливе значення для розвитку НТШ мала діяльність М. Грушевського – багатолітнього голови, який мав «велетенський і радше нетиповий для розмірних українців науково-організаційний талант»⁴. Він реформував товариство на зразок національних академій, розгорнув багатопрофільну наукову роботу його секцій та безпрецедентну за масштабами видавничу діяльність. У 1895 р. став редактором «Записок НТШ» і перебрав на себе координацію видавничої діяльності товариства, а з 1897 р. був обраний головою. За час його головування НТШ видало близько 800 томів наукових праць, зокрема 112 томів «Записок»⁵. Як зазначає сучасний історик З. Зайцева, «Записки розвивали традицію дослідження національно-культурних, суспільно-політичних і релігійних відносин в Україні»⁶.

М. Грушевський зніціював низку інших періодичних видань: «Хроніка НТШ», «Збірник історично-філософської секції НТШ», «Збірник математично-природничо-лікарської секції», «Українсько-руський архів», «Етнографічний збірник», «Студії з поля суспільних наук і статистики»⁷.

Публікаційна діяльність НТШ мала на меті запровадження української мови в наукову сферу, переведення українських наукових видань із стану епізодичності у русло міцної традиції.

Оцінюючи організацію М. Грушевським видання історичних документів, О. Барвінський зазначав: «Отримавши історичну освіту у Російській імперії, він уміло використовував на галицькому ґрунті новий науковий верстат, в котрім мав нагоду вихіснувати науку, винесену із знаменитої школи професора Антоновича, і виявити свої здібності»⁸.

Вільному поширенню наукових видань сприяли спеціалізовані книгарні НТШ. У 1905 р. була відкрита перша книгарня у м. Львові. За свідченням сучасників, зокрема І. Крип'якевича, у 1906-1914 рр. вона була найкращою академічною книгарнею всієї

¹ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914. – Львів, 1926. – С. 219.

² Справозданє з первих загальних зборів Товариства имени Шевченка. – Львів, 1874. – С. 4.

³ Свідник Д. Галицька академія наук // Поступ. – 2003. – 1 грудня.

⁴ Дашкевич Я. Михайло Грушевський як особа і особистість // Грушевський Михайло. Листи до Кирила Студинського (1894-1932). – Львів; Нью-Йорк, 1998. – С. 8.

⁵ Свідник Д. Галицька академія наук // Поступ. – 2003. – 1 грудня.

⁶ Зайцева З.І. Український науковий рух: інституціональні аспекти розвитку (кінець XIX – початок XX ст.). – К.: КНЕУ, 2006. – С. 138.

⁷ Хроніка НТШ. – 1910. – Ч. 43. – С. 9.

⁸ Олександр Барвінський про приїзд Михайла Грушевського до Львова і його працю на кафедрі історії України у Львівському університеті та в Науковому товаристві ім. Шевченка. Документи і матеріали // Олександр Барвінський. 1847-1927: Матеріали конференції присвяченої 150 річниці від дня народження Олександра Барвінського (14 травня 1997 р.). – Львів, 2001. – С. 171.

Україні¹. Книгарні НТШ були відкриті і в Російській імперії, зокрема в Києві, Харкові та Катеринославі. Однак особливістю їх у Східній Україні було те, що вони не могли відкрито функціонувати як заклади львівського НТШ і з відома Відділу були оформлені як власність приватних осіб – Ф. Красицького та І. Безкровного. Видання НТШ продавалися також в українській книгарні Санкт-Петербурга, відкритій у 1912 р.²

Книгарні НТШ поживлявали національно-культурний рух українців, сприяли інтелектуальному єднанню української нації, зміцнювали національне наукове співтовариство. І. Крип'якевич згадував, що у львівській книгарні можна було дістати всі видання надніпрянських авторів³, тоді як книгарні Києва та Харкова робили ставку на галицькі видання.

Унаслідок діяльності НТШ утворилася нова сукупність наукової інформації про Україну, її народ, історію, мову та культуру. Українознавчий сегмент наукових досліджень, внесок членів НТШ до скарбниці природничо-суспільних наук могли стати надбанням загальнонаціонального культурного простору та ширших наукових сфер лише завдяки широкій видавничій діяльності та поширенню видань різними каналами.

Важливу роль у розвитку національної культури, освіти, формування національної свідомості народу відіграло товариство «Просвіта». В січні 1868 р. Степан Качала (посол, політичний і освітній діяч) виступив з пропозицією утворити товариство, яке мало б мету «спомогати народню освіту в напрямках моральнім, матеріальнім, і політичним через видання практичних книжок, брошур і т.д. і тій мові, якою народ говорить»⁴.

У першому статуті товариства «Просвіта» було вказано, що основним його завданням є «пізнання і просвіта народу». За всю історію Товариства статут змінювався п'ять раз, але просвітня діяльність завжди була визначальною, стрижневою.

Створення товариства «Просвіта» було для українців «школою державності в чужій державній системі», і є свідченням розуміння українською інтелігенцією важливості освіти для національного відродження та розбудови власної держави. Звучать як маніфест слова студента Андрія Січинського: «Кожний нарід, що хоче добитися самостійності, мусить передусім дбати про те, щоби нижчи верстви суспільності, народні маси піднести до тої степені просвіти, щоби ця народна маса почула себе членом народнього організму, відчула своє горожанське й національне достоїнство й узнала потребу існування нації як окремішньої народної індивідуальності; бо ніхто інший, а маса народу є підставою усього»⁵.

Відразу після створення Товариства, просвітня секція приступила до видання популярних книжок українською мовою. Але найбільше праці й заходів у перші роки присвятила «Просвіта» виданню підручників для середніх шкіл. Саме в 1867/68 році українці добилися заснування української гімназії у Львові, що була першою середньою українською школою взагалі. Її було створено з найстаршої у Львові «Академічної гімназії», в якій мовою навчання була німецька. У зв'язку з тим, що не було українських підручників і навчальної термінології, тому для вивчення в старших класах фізики, хімії, математики та інших предметів, навчання велося польською мовою і лише в чотирьох нижчих класах навчання здійснювалось українською мовою.

Завдяки великій роботі Головного Відділу «Просвіти» за короткий час було зроблено переклади до підручників з деяких предметів, які Товариство випустило літографським способом. Також вилітографовано виклади лекцій деяких професорів⁶. Це давало можливість забезпечити учнів потрібними їм українськими книжками.

¹ Крип'якевич І. Михайло Грушевський. Життя і діяльність. – Львів, 1935. – С. 28.

² Украинский книжный магазин в Петербурге // Украинская жизнь. – 1912. – № 9. – С. 90.

³ Крип'якевич І. Михайло Грушевський. Життя і діяльність. – Львів, 1935. – С. 28.

⁴ Історія товариства «Просвіта» у Львові // Життя і знання. – 1932. – Ч. 6. – Додаток. – С. 16.

⁵ Там само. – С. 18.

⁶ Ступарик Б.М. Національна школа: витоки, становлення. – К.: ІЗМН, 1998. – С. 246.

«Просвіта» відіграла провідну роль у громадському та політичному житті Галичини та Закарпаття в кінці XIX – на поч. XX ст. У містах та містечках краю діяли товариства, які ідейно та організовано об'єднували численні місцеві осередки. Товариство видавало популярні книжки, підручники для середніх шкіл, переклади до підручників, лекції деяких професорів. За 50 років «Просвіта» видала 348 популярних книжечок тиражем 2941115 примірників¹.

Старанням Головного Відділу «Просвіти» в 1881 р. у Львові було засноване «Руське товариство педагогічне» (з 1912 р. «Українське педагогічне товариство», а з 1926 – «Рідна школа»), яке поставило собі таке завдання: «а) Промисляти над потребами руського народа на полі шкіл народних, середніх, вищих, займатися основанем руських (українських) шкіл і піддержувати всякі справи виховання публічного і домашнього на основі матерного язика; б) Подавати членам поміч так моральну яко і матеріальну»².

Поряд із чисто шкільними на чільному місці виступали загальнонаціональні завдання: «освідомлять нарід національно. Вчити його руської історії..., найпотрібнішим відомостям з сільського господарства, законодавства, промислу і торгівлі, взагалі всього, що може принести користь моральну або матеріальну»³.

Перебуваючи у правовому полі Австро-Угорщини, будучи під контролем її адміністративних органів, РТП намагалося зберегти внутрішню автономію та незалежність, що виявилось у самостійному виробленні та реалізації ідеологічної платформи, в існуванні окремого управлінського апарату та організаційної структури.

Проголошені австрійською владою рівні права народу на свою національну школу виявилися декларативними і не були реалізовані повною мірою щодо українців Галичини. Народне та середнє шкільництво фактично перебувало в руках польських освітніх владних структур. Як у Краєвій шкільній раді, так і в віденському міністерстві переважаючими були польські впливи. Об'єктивними в цьому сенсі видаються слова польського політика М. Бобринського про те, що «всі ці інституції працювали з усіх сил, щоб три з половиною мільйонів українців Східної Галичини в найкоротший час почувало себе поляками»⁴.

М. Грушевський мав досить радикальні погляди на шляхи зміцнення українського шкільництва. Він був переконаний, що лише через заснування приватних гімназій можна уникнути посягань пропольської адміністрації краю на українську освіту. У 1908 р. М. Грушевський очолив Учительську громаду – товариство українських педагогів середньої та вищої школи. Воно мало низку філій, видавало журнал «Наша школа». У березні 1910 р. педагогічна громадськість обрала М. Грушевського головою новоствореної центральної організації українського шкільництва – Шкільного краєвого союзу (ШКС), головна мета якого – «оборонна акція» проти польської Краєвої шкільної ради⁵. Для фінансування приватних шкіл, учительських семінарій при ньому був утворений фонд «Рідна школа», одним із найбільших жертводавців якого був М. Грушевський. Незважаючи на різні погляди щодо доцільності ШКС, на думку сучасного дослідника П. Хмельовського, він був «надзвичайно необхідним для координації боротьби всіх українських освітніх інституцій проти польської освітньої влади»⁶.

¹ Історія товариства «Просвіта» у Львові // Життя і знання. – 1932. – Ч. 6. – Додаток. – С. 136.

² Ясінчук Л. 50 літ рідної школи 1881-1931. – Львів: Рідна школа, 1931. – С. 13.

³ Учитель. – 1905. – С. 77.

⁴ Українська школа під польським ярмом у Східній Галичині. – Відень: Видання Уряду ЗУНР для Преси і Пропаганди, 1921. – С. 12.

⁵ Ясінчук Л. «Рідна школа» в ювілейному році. – Львів: Накл. тов. «Рідна школа», 1931. – С. 12.

⁶ Хмельовський П. М. Українське педагогічне товариство «Рідна школа» в суспільно-політичному житті Західної України (1919-1939): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2000. – С. 36.

До Першої світової війни Товариство вже мало великий досвід організації національної школи. Його члени стали активними учасниками розбудови шкільництва в період визвольних змагань. Так, станом на 1914 рік товариство мало 10 дитячих садків, 27 народних шкіл, 16 «збірних лекцій» (шкіл, які не мали державного статусу школи), 10 гімназій, 4 учительські семінарії, 1 торговельну, 7 фахово-доповнюючих шкіл, організувало 15 курсів та утримувало 5 бурс¹.

У тісному контакті з товариством «Рідна школа» працювали М. Грушевський, М. Павлик, В. Гнатюк, В. Стефаник, В. Барвінський, А. Вахнянин, С. Людкевич, І. Крип'якевич, К. Малицька, О. Нижанківський, С. Русова, М. Возняк, А. Шептицький, Й. Сліпий та інші письменники, вчені, громадські й церковні діячі. Вони надавали постійну моральну і матеріальну підтримку товариству, неодноразово виступали з лекціями перед учителями на різні педагогічні теми, проводили конференції. Так, наприклад, історик І. Крип'якевич виступав з такими лекціями, як: «Шкільне життя в давні часи», «Школа і освіта», «Братська школа» тощо. Він знайомив їх з історією української освіти, особливостями братського руху, зупинявся і на проблемі причин занепаду школи в Україні².

Значні заслуги «Рідної школи» у видавничій діяльності. Починаючи з 1889 р. у Львові раз на два тижні виходив педагогічний журнал «Учитель»³, який збагатив українську педагогічну літературу, намагався зв'язати шкільний рух з національним. В редакційній статті журналу в 1893 р. В. Шухевич, який став на той час головним редактором, писав: «головним завданням «Учителя» дати учительству спроможність далі набувати знань, а тим самим виховати відповідно дітей, щоб з них вийшов міцний силою і духом народ»⁴. Зокрема активно співпрацював з редакцією часопису «Учитель» професор Львівського університету М. Грушевський, який на його сторінках друкував «Жерела до історії України-Руси».

Для дітей і юнацтва в 1890 р. В. Шухевич започаткував за власний рахунок видання журналу «Дзвінок». У 1892 він передав видання Українському педагогічному товариству, залишившись його редактором⁵. На сторінках журналу друкували свої твори І. Франко, Леся Українка, Олена Пчілка, Б. Грінченко, Л. Глібов, М. Коцюбинський тощо. Журнал «Дзвінок» виходив до 1914 р. Свій творчий злет журнал переживав, коли редакційну колегію очолювали відома освітня діячка Костянтина Малицька та історик Іван Крип'якевич⁶. Зазначаючи заслуги «Дзвінка», дослідник П. Арсенич наголошував на тому, що «цей дитячий журнал знайомив найменших читачів з творами передових українських письменників і тим самим виховував молодь у демократичному дусі»⁷.

Отже, ідея рідної школи була складовою частиною національного руху галичан наприкінці XIX – на поч. XX ст. Поява РПТ (УПТ), його діяльність сприяла наповненню її реальним змістом у практичному житті. Незважаючи на несприятливі зовнішні та внутрішні умови вже на початку XX ст. товариство стало загальнонаціональною освітньою інституцією Галичини. В 1905 р. газета «Діло» справедливо підкреслювала, що праця товариства «благодатна для нашої народної освіти», оскільки виконує «ті завдання в нашій просвітній розв'язці, до яких властиво обов'язані публічні власті»⁸.

¹ Ступарик Б.М. Національна школа: витоки, становлення. – К.: ІЗМН, 1998. – С. 246.

² Домашній архів І. Крип'якевича. Папка № 191. Школа на Україні XVI – XVIII ст.

³ Ясінчук Л. 50 літ рідної школи 1881-1931. – Львів: Рідна школа, 1931. – С. 93.

⁴ Арсенич П. Володимир Шухевич. Життя і культурно-громадська та етнографічна діяльність. До 150-річчя від дня народження. – Івано-Франківськ, 1999. – С. 12.

⁵ Учитель. – 1892. – Ч. 16-17. – С. 117.

⁶ Центральний державний історичний архів України у м. Львові, ф. 313: Редакція журналу «Дзвінок», спр. 35 «Листування з редакцією», арк. 1-3.

⁷ Арсенич П. Володимир Шухевич. Життя і культурно-громадська та етнографічна діяльність. До 150-річчя від дня народження. – Івано-Франківськ, 1999. – С. 12.

⁸ Діло (Львів). – 1905. – 2 березня.

Останнє десятиліття XIX ст. стало переломним у розвитку українського національного руху. З виникненням у цей час у Галичині українських політичних партій, національна ідея виходить за рамки суто інтелігентського середовища і проникає вглиб суспільства. Це створює умови для формування масового національного руху з яскравим політичним забарвленням. Галичина, попри власні важкі умови національного й економічного існування, стає центром українського руху, у тому числі й по відношенню до східноукраїнських земель, відіграючи роль полігону, де створювалися і вдосконалювалися засоби національно-культурного та суспільно-політичного відродження українського народу¹.

У жовтні 1890 р. у Львові була створена перша українська політична партія – Русько-українська радикальна партія. Від самого початку в її середовищі існували ідейні суперечності між «старими» і «молодими» радикалами з приводу характеру партії. Перші, репрезентовані І. Франком, М. Павликом, О. Терлецьким, були прихильниками ідей М. Драгоманова, який, висувуючи програму федералізації Російської й Австро-Угорської імперій, фактично заперечував потребу творення самостійної Української держави. У той же час другі – В. Будзиновський, Ю. Бачинський, С. Вітик, М. Ганкевич, В. Охрімович тощо виступали за негайне введення в максимальну частину програми партії вимоги створення власної національної держави, а в мінімальну – положення про поділ Галичини на українську та польську частини². Після кількарічних суперечок перемогла «молодь». Спочатку в 1895 р. Ю. Бачинський видав свою працю під назвою «Україна irredenta», де обґрунтував положення про те, що політична самостійність України є умовою її економічного й культурного розвитку, як і умовою можливості її існування взагалі³. Цим самим, за словами автора, ідея політичної самостійності України перший раз була поставлена «ясно і умотивовано»⁴. Отже, вперше в історії українського руху постулат політичної самостійності України було включено в програму політичної партії.

Поступово широкі кола українства Галичини усвідомлювали свою національну окремішність. Так, у 1893 р. відбулося урочисте перевезення останків Маркіяна Шашкевича з Новосілок до Львова. Ця подія сколихнула десятки тисяч галичан до вияву національного самовизначення. Тоді вулиці Львова вперше рясно замайоріли синьо-жовтими прапорами⁵. У 1895 р. постулат політичної самостійності України підтримала газета «Робітник». А через два роки у Львові на вечорі пам'яті Т. Шевченка голова «Академічної громади» І. Голубович проголосив політичну самостійність України найважливішим ідеалом української молоді⁶.

Наприкінці XIX ст. Русько-українська радикальна партія пережила кризу. Внутріпартійна боротьба викристалізувала три основні фракційні групи: власне, радикальну, яку очолили М. Павлик, К. Трильовський, Л. Бачинський, соціал-демократичну на чолі з Р. Ярославичем, М. Ганкевичем, М. Новаковським та націонал-демократичну, якою керували І. Франко, Є. Левицький, В. Будзиновський, Т. Окуневський.

Рух за об'єднання всіх лівоцентристських елементів, що стояли на самостійницьких позиціях, очолила народовська «Народна рада» та група діячів, які стояли поза нею:

¹ Лазарович М. Легіон Українських січових стрільців: формування, ідея, боротьба. – Тернопіль: Джура, 2005. – С. 29.

² Грицак Я. «Молоді» радикали в суспільно-політичному житті Галичини // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 1991. – Т. ССХХІІ: Праці історико-філософської секції. – С. 74.

³ Бачинський Ю. Україна irredenta. – 2-е вид. – Львів, 1900. – С. 174.

⁴ Грицак Я. «Молоді» радикали в суспільно-політичному житті Галичини // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 1991. – Т. ССХХІІ: Праці історико-філософської секції. – С. 75.

⁵ Кучабський Ю. Василь Кучабський // Україна в минулому. Збірник статей. – К.; Львів, 1992. – Вип. 2. – С. 124.

⁶ Возняк М. Українська державність. – Відень, 1918. – С. 118.

І. Франко, М. Грушевський, Є. Левицький та В. Охримович¹. 26 березня 1899 р. таке угруповання було створене під назвою Української національно-демократичної партії (УНДП). На своїх установчих зборах ця партія проголосила, що найвища мета її змагань – «дійти до того, щоби українсько-руський нарід здобув собі культурну, економічну і політичну самостійність та з'єднався з часом в одноцільний національний організм...»² В її програмі одним із головних пунктів стала найпекучіша проблема українців Австро-Угорщини: поділ Галичини та Буковини в український коронний край.

На самостійницьких позиціях стояла й Українська соціал-демократична партія (УСДП), яка з'явилася майже одночасно з національно-демократичною. Її друкований орган «Воля» писав, що метою українських соціал-демократів є «вільна держава українського люду, українська республіка»³. Програма УСДП передбачала поєднання національного визволення із соціальним, усупільнення засобів виробництва, ліквідацію капіталізму та побудову соціалізму⁴. УСДП спочатку співробітничала з польською соціал-демократією, потім перейшла на самостійницькі позиції і перетворилася на самостійну політичну силу⁵.

УСДП, як і УНДП, також вийшла з лона радикальної партії, перша була в ній лівим крилом, а друга – правим. За висловом російського жандармського полковника Мезенцева, члени всіх цих партій були «одними й тими ж мазепинцями»⁶.

Важливою подією в українському національному відродженні став спортивно-пожежний рух у формі сокільсько-січових товариств. Це було тим ґрунтом, на якому галицьке українство почало усвідомлювати необхідність власної військової сили. Перше товариство «Сокіл» було засноване в селі Купчинцях на Тернопільщині в 1891 р. заходом К. Жмура та П. Думки, а в 1894 р. з ініціативи інженера В. Нагірного воно постало у Львові⁷. У 1900 р. лідер Радикальної партії, відомий український громадський діяч К. Трильовський у селі Завалля на Станіславщині заснував організацію «Січ»⁸. Початкова ідея цих організацій, за задумом їх керівників⁹, була далекою від військового руху; це, швидше, було лише прагнення до вияву організованості, національного усвідомлення та плекання духовних і фізичних цінностей. Але об'єднуючи здебільшого молодь, українські «Соколи» й, особливо «Січ», захоплювалися козацьким романтизмом, а масові гімнастичні вправи і муштра на зразок військової, величні маніфестації, походи та паради, виховували почуття суспільного обов'язку – створювали сприятливу атмосферу для зародження військового руху. (Не випадково в секретному донесенні російського жандармського управління від 23 квітня 1915 р. підкреслювалося, що основною метою «Січі» та «Соколів» було «служити підготовкою кадрів Українського війська, що повинно було рано чи пізно виступити в боротьбі за самостійність»¹⁰). У 1914 р. у Західній Україні існувало вже 967 організацій «Сокіл» та 1056 організацій «Січ»¹.

¹ Грицак Я. «Молоді» радикали в суспільно-політичному житті Галичини // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 1991. – Т. ССХХІІ: Праці історико-філософської секції. – С. 103.

² Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали: У 3-х т. / Упоряд. Т. Гунчак і Р. Сольчаник. – Мюнхен: Сучасність, 1983. – Т. 1. – С. 57.

³ Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. Т. 1 // Березіль. – 1991. – № 11. – С. 99.

⁴ Воля. – 1901. – 15 січня. – С. 10.

⁵ Жерноклев О. Українська соціал-демократична партія (1899-1918). – Івано-Франківськ, 1997. – С. 22.

⁶ Соловей Д. Винищення українства – основна мета Росії у війні 1914 р. // Новий літопис (Вінніпег; Манітоба). – 1963. – № 11. – С. 99.

⁷ Діло (Львів). – 1916. – № 243.

⁸ Трильовський К. З мого життя... // Гей там на горі «Січ» іде!... – Вінніпег, 1965. – С. 13.

⁹ Темницький В. Українські Січові Стрільці (Думки й уваги з приводу українського мілітарного руху). – Відень: СВУ, 1915. – С. 16.

¹⁰ Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 365 (Жандармські установи тимчасового воєнного генерал-губернаторства Галичини), оп. 2, спр. 17: Переписка с помішниками

Напередодні Першої світової війни український національно-визвольний рух посилювався. Боротьба за незалежність потребувала військових формувань. Уже в 1908 р. поляки створили у Львові свої парамілітарні підрозділи на чолі з Ю. Пілсудським, В. Сікорським та К. Сосновським. «Польська армія», утворена в 1909, у 1911 р. перетворилася на «Стрілецькі дружини». Водночас формуються гуртки української молоді для ознайомлення з військовою справою. Найбільший вплив серед них мали пластові організації.

Перший український таємний військовий гурток «Пласт» виник при філії Української академічної гімназії у Львові у 1911 р. з ідейно підготовленого гуртка учнів середніх шкіл та кількох студентів університету. Його засновниками були студенти І. Чмола та П. Франко². З цього часу пластові організації поширюються по краю і перед Першою світовою війною в Галичині нараховується 34 пластові гуртки, що об'єднували 1700 людей³ і які займалися військовим вишколом.

Аналізуючи розвиток українського руху в Галичині наприкінці XIX – на поч. XX ст., необхідно підкреслити і той факт, що величезну роль у його активізації відіграла молодь, яка стала своєрідним локомотивом відносно своїх старших колег. Особливо ця роль зросла на зламі століть з об'єднанням молоді у лавах нової організації «Молода Україна». Ініціатором та одним із провідних ідеологів «Молодої України» був студент права Львівського університету В. Старосольський⁴.

Для поширення своїх ідей організація видавала щомісячний журнал «Молода Україна», перше число якого вийшло в січні 1900 р. У програмній статті цього видання, зокрема, говорилося: «Наша національна ідея, се не само питання мови, не само питання етнографічної відрубності, се питання політичної незалежності»⁵. Слід відзначити, що помітний вплив на студентство, і особливо на видавців «Молодої України» мав І. Франко⁶.

Молодь на той час перебувала під значним впливом соціалістичної ідеології, що стало підґрунтям різноманітних конфліктів. Не випадково лідер радикальної партії К. Трильовський закидав студентам, що своїми «соціалістичними вибриками» на сторінках «Молодої України», вони погано впливають на свідомість молоді⁷.

З 1903 р. ідеологія соціал-демократії втратила провідні позиції серед студентства, а в березні припинилося видання «Молода Україна» у соціал-демократичному дусі.

Серед молоді гаряче точилася дискусія щодо необхідності молодіжного часопису та його призначення. Дехто вважав, що молодіжний часопис вже є, деякі думали, що «академічну молодь вже пізно виховувати»⁸. Інші вважали, що молодіжний орган вкрай необхідний. Так, у листі до І. Крип'якевича В. Левицький писав, що: «всі они (студенти – Н.К.) – зовсім собі чужі, кождий ходить своєю стежкою і боїться другого, немає чинника

начальника и унтерофицерами временного жандармского управления военного генерал-губернаторства в Галиции, арк. 334.

¹ За волю України: Історичний збірник УСС. 1914-1964 / За ред. С. Ріпецького. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1967. – С. 440.

² Литвин М., Науменко К. Українські січові стрільці: До 500-річчя козацької слави. – К.: Вид-во товариства «Знання України», 1992. – С. 9.

³ Діло (Львів). – 1916. – № 243.

⁴ Темницький В. Часопись «Молода Україна» // «Січ». Альманах в пам'ять 40-вих роковин основання товариства «Січ» у Відні. – Львів, 1908. – С. 443.

⁵ Молода Україна. – 1900. – № 1. – С. 1.

⁶ Гурак І. «Молода Україна»: студентство в суспільно-політичному житті Галичини (60-ті рр. XIX – початок XX ст.). – Івано-Франківськ: Вид. ПП Третяк І.Я., 2007. – С. 197.

⁷ Там само. – С. 198.

⁸ Домашній архів І. Крип'якевича. Папка № 310: «А) Листування 1904-1914. III. Листування Л-С. В. Левицький 1909».

який загриб б всіх одним духом, зближив до себе і пірвав в вир праці, а чинником таким повинна бути якраз наш часопис»¹.

У вересні 1905 р. часопис «Молода Україна» був відновлений², однак у національно-політичній орієнтації студентства все ж таки досить чітко прочитувалися соціал-демократичні тенденції³.

Вагомою подією початку ХХ ст. був прихід у 1900 р. на галицький митрополичий престол Андрея Шептицького (1900-1944), який, за словами історика Я. Біласа, «став душею всього національного та культурного життя Галичини»⁴. Новий митрополит активно відстоював інтереси українського населення як депутат Галицького сейму і член палати панів австрійського парламенту у Відні, дбав про його господарські та культурні потреби, сприяючи тим самим пробудженню національної свідомості краю.

Під могутнім натиском народних мас Австро-Угорщини, у тому числі й західноукраїнських земель, правлячі кола імперії Габсбургів змушені були швидше провести реформу виборчої системи до парламенту (рейхстагу). Відповідно до закону від 28 січня 1907 р. було запроваджене загальне виборче право, щоправда недосконале, яке не скасувало старої системи дискримінації українського населення. Тому протягом 1907-1914 рр. не припинялася боротьба за загальне виборче право до крайового сейму та органів місцевого самоврядування.

Усі свої здобутки українцям доводилося виборювати у впертій боротьбі з польською адміністрацією та польськими політичними силами. Українсько-польські відносини набрали гостро конфліктного характеру, характеру неоголошеної війни, найвиразнішими проявами стали криваві розправи над українськими виборцями (загибель М. Каганця), вбивство галицького намісника графа А. Потоцького українським студентом Мирославом Січинським (1908) та вбивство польськими студентами одного з лідерів українського студентського руху А. Коцка (1910). Політична боротьба точилася навколо двох питань: створення українського університету у Львові та проведення виборчої реформи, яка б збільшила представництво українців у галицькому сеймі. У лютому 1914 р. завдяки активним діям А. Шептицького було укладено польсько-український компроміс. Українці мали одержати третину місць у галицькому сеймі і повноправне представництво в різних сеймових комісіях. Крім того, поляки зобов'язувалися не чинити перешкод заснуванню українського університету у Львові⁵.

Наростання революційного руху в Галичині викликало в Росії велике занепокоєння, яка з тривогою стежила за поступовим відродженням українства в Австрійській імперії. Галичина й надалі залишалася для російських шовіністів «розсадником українського сепаратизму», про що свідчили як офіційні декларації уряду Росії, так і її преса⁶, де серед іншого зазначалося, що український рух є для Росії не безпечнішим, ніж усі інші національні рухи разом узяті.

¹ Там само.

² Українські часописи Львова 1848-1939 рр. Історико-бібліографічне дослідження: У 3 т. – Львів, 2002. – Т. 2: 1901-1919. – С. 228.

³ В національній справі (редакційна стаття) // Молода Україна. – 1905. – Ч. 1. – С. 3.

⁴ Білас Я. Митрополит Андрей Шептицький і проблеми національно-визвольного руху українців: Дис. ... канд. іст. наук. 09.00.11 / Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – К., 2003. – С. 59.

⁵ Гладка Г. Суспільно-політична діяльність митрополита Андрея Шептицького (1899-1939): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2000. – С. 105.

⁶ Кукутяк М. Національно-політичний рух у Східній Галичині в 1890-1939 рр.: Дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.05 / Ін-т національних відносин і політології НАН України. – К., 1996. – С. 98.

Отже, з кінця XIX ст. – поч. XX ст. галицькі українці завдяки широкій громадсько-політичній і культурній діяльності перетворилися у свідому національну спільноту, метою якої було самостійне політичне життя. Весь край покритий сіткою культурно-освітніх закладів, економічних установ, політичних організацій. Українська культура та освіта глибоко вкорінилися в народі і, незважаючи на антиукраїнську спрямованість окупаційних дій, невирішеність національного питання в умовах реакційної польської колонізаційної політики, залишилися сподівання на перспективу розвитку української нації в майбутньому.

The political, social and cultural situation of Western Ukraine in the late XIX century – beginning of XX century, the peculiarities of national and cultural processes and movements is highlighted in the article. The nature and specificity of cultural and educational institutions, political organizations, the aim of which was an independent political and cultural life is also examined in this article.